

Erfgooiers en de sterke arm

De strijd bij de meenthekken

KARIN ABRAHAMSE

Erfgooiers en de sterke arm

De strijd bij de meenthekken

KARIN ABRAHAMSE

Het is weer zoover. April is in 't land, en, even zekere lentedoden als de jaslooze wandelaars in onze Kalverstraat, de kwetterende musschen in onze stadsboomen en de kachelpoetsende smeden op onze stadsgrachten, komen uit het Gooi de berichten weer van botsingen tusschen Gooiers en Gooiers, van politieoptreden en wederspanning, van processen-verbaal en vonnissen, van al dat gevecht en gescharrel en gedoe, dat omstreeks de eerste Meidagen de rustige Gooistreek verkeerden doet in een strijdperk van twee vijandige, naijverige bewonersgroepen, die er vechten om 't gezag.¹

Al sinds het einde van de negentiende eeuw woedde in het Gooi een geschil waarvan velen meenden dat het zich tussen erfgooiers onderling afspeelde, maar dat in feite een botsing was tussen de gemeentebesturen en de erfgooiersbevolking.

Erfgooiers, rechthebbenden op het gebruik van de gemeenschappelijke heiden en weiden in het Gooi, vormden sinds mensenheugenis één organisatie. Het bestuur van die organisatie, die sinds de zeventiende eeuw 'De Vergadering van Stad en Lande van Gooiland' werd genoemd, werd gevormd door de bestuurders van de stad Naarden en de vijf dorpen. Deze waren erfgooiers onder de erfgooiers – en wisten het evenwicht te bewaren tussen de belangen van de erfgooiers, de voornamelijk boerenbevolking, en de belangen van de stad en van de dorpen waar zich allengs ook anderen vestigden.

Vanaf het begin van negentiende eeuw raakte de aanwas van nieuwe Gooise ingezetenen in een stroomversnelling. Steeds meer stedelingen vestigden zich in deze streek, ofwel als welgestelde forensen met zaken in Amsterdam en Utrecht, ofwel als werknemers in nieuwe Gooise industrieën.

Met de komst van de nieuwe ingezetenen veranderde ook de samenstelling van de gemeentebesturen. De gemeenteraden vormden min of meer een afspiegeling

van het meer welgestelde deel van de bevolking en daartoe behoorden veel nieuwkomers. Ook in de burgemeestersbenoemingen zag men de verhouding tussen de autochtone bevolking en de nieuwkomers terug. In 1900 was alleen de burgemeester van Laren nog een erfgooier. De anderen waren van buiten het Gooi afkomstig. De burgemeesters hadden als bestuurslid van de erfgooiersorganisatie een riant positie om de gemeentelijke belangen te behartigen.

Het is niet vreemd dat hierdoor problemen ontstonden. De erfgooiers hadden voor het houden van hun vee en het bemesten van hun akkers belang bij het behoud van de weiden (de meenten) en de heiden. De gemeentebesturen hadden belang bij uitbreiding van de bebouwde kom en nieuwbouw van woningen om zodoende nog meer nieuwe ingezetenen te lokken. Hoe groter immers het welgestelde deel van de bevolking, hoe beter de financiële gezondheid van een gemeente. De erfgooiersorganisatie ontving frequent verzoeken om delen van de heiden te verkopen. Nu eens van een harddraversvereniging die een renbaan wilde aanleggen, dan weer van een projectontwikkelaar die een nieuwbouwwijk wilde aanleggen en regelmatig ook van de gemeentebesturen zelf voor de aanleg van bijvoorbeeld een vuilnisbelt, een weg of ten behoeve van de uitbreidingsplannen.

De agenda's voor de bestuursvergaderingen van Stad en Lande werden vooraf behandeld door de gemeenteraden. Daaruit verkregen de burgemeesters dan vaak het mandaat om in de bestuursvergaderingen in te stemmen met dergelijke verzoeken. In feite kwam dat neer op het behartigen van het belang van de eigen gemeente. Ook ging men regelmatig akkoord met verzoeken die andere gemeenten bevoorreedden om daar dan in de toekomst weer naar te kunnen verwijzen. Immers: voor wat, hoort wat.

De erfgooiers stonden erbij en keken ernaar. Ze hadden geen stem in hun eigen bestuur en moesten met lede ogen aanzien hoe hun gronden werden verkocht. Niet alleen zagen zij niets terug van de opbrengsten – die belandden in de bestuurskas –, ook gingen stukje bij beetje hun voor het boerenbedrijf noodzakelijke gronden over in handen van anderen. Vooral de beschikbaarstelling van grote delen van de heiden voor militaire oefeningen benadeelde hen. Die heide hadden zij nodig voor het steken van plaggen, ter bemesting van hun landbouwgronden, voor het halen van leem en zand en tot circa 1900 voor het weiden van schapen. De weiden werden weliswaar niet verkocht, maar daar verzuimde het bestuur voldoende investeringen te doen. Sloot-aanleg en grondverbetering waren dringend nodig om de kwaliteit van het gras en het hooi te verbeteren. Waar het geld uit de verkopen bleef en waaraan het werd besteed, werd de erfgooiers nooit duidelijk – het bestuur legde geen verantwoording af, ook niet tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen.²

Alles bij elkaar was er voldoende reden voor de erfgooiers om in 1900 massaal het vertrouwen in het bestuur op te zeggen. Tijdens een bijeenkomst in de Grote Kerk van Naarden eisten zij werkelijke vertegenwoordiging in het bestuur en verklaarden dat alleen erfgooiers het recht hadden om over grondverkoop te beslissen. Het bestuur legde dit naast zich neer. Het gevolg daarvan was dat veel erfgooiers besloten zich niet meer te storen aan de reglementen die door datzelfde bestuur waren vastgesteld.

Een van de belangrijkste reglementen was de schaarbrief waarin werd bepaald hoeveel koeien of paarden

elke erfgooiër op de meent mocht weiden en tegen welke kosten. Jaarlijks werden op 1 en 12 mei de koeien vanuit de winterstalling naar de wei gebracht.³ Tijdens die twee schaar dagen werd het vee gemerkt door de schaar meesters (ambtenaren van Stad en Lande) en werden de schaar gelden geïnd.

Op 1 mei 1903 hadden enkele erfgooiers besloten hun vee niet te laten merken en het zonder te betalen op de meent bij Blaricum te brengen. Door een toevallige samenloop van omstandigheden liep de zaak daar geheel uit de hand.

De Blaricumse burgemeester Hosang was een autoritaire man, weinig geliefd in zijn eigen gemeente en regelmatig in conflict met zijn gemeenteraad over allerlei kleine zaken. Als bestuurslid van Stad en Lande wilde hij geen enkele concessie doen aan de opstandige erfgooiers en besloot hard in te grijpen. Ongelukkigerwijs had hij daarbij de beschikking over militairen die in de gemeente waren ingekwartierd vanwege eerdere rellen bij de Kolonie van de Internationale Broederschap. Op 30 april liet de burgemeester alle meenthekken afzetten door die militairen. Deze kregen instructie om desnoods met geweld de illegale toegang tot de meent te verhinderen. Toen 's nachts een groepje erfgooiers probeerde koeien op de wei te brengen werd een van hen door een militair doodgeschoten.

Uiteraard werd het conflict hierdoor versterkt. Een groot deel van de ontevreden erfgooiers verenigde zich in de zomer van hetzelfde jaar onder leiding van Floris Vos in het 'Hoofdbestuur van de gerechtigden tot de

De bewaking van de meenthekken door de gemeentepolitie was niet altijd zo zwaar als in mei 1907.
(coll. SAGV)

REGLEMENT op het gebruik van het Heideveld.

ARTIJKEL 1.

Alle afgraving of uitgraving van erf of reuzten grond op de gemene heide is geheel verboden.

ART. 2.

Het steken van zoden, het uitgraven van aard, almede van groote of kleine steenen, leem of grint op de gemene heide zal niet mogen geschieden zonder schriftelijke toestemming van Meentmeesters, elk in zijne gemeente, die mede de plaats aanwijzen waar dit zal mogen geschieden.

Geene zoden, noch groote of kleine steenen, leem of grint mag worden vervoerd voor dat door Meentmeesters de zoden zijn geteld en van het zood, steenen, leem of grint de hoeveelheid is opgemeten.

Heide moet voor het vervoeren worden betaald aan Meentmeesters:

ART. 6.

De personen, met het graven of vervoeren bezig, zullen van de voorschreven vergoeding ten allen tijde moeten voorzien zijn, en die reukonen op de eerste aanvraag van de Meentmeesters, veldwachters of personen met het toezicht belast, welke lasten, wanneer zij breeder daartoe gemachtigd zijn, in elke gemeente bij afkondiging eilken worden bekend gemaakt.

ART. 7.

Op de gederften heide, welke tergevolge van art. 21 van den Schaarbrief, of met enig ander doel door Meentmeesters zijn afgepald, afgestoken of op omgerlei wijze bewerkt, zullen gorse plaggen mogen worden gesloten tenzij met toestemming van Meentmeesters.

gemene heiden en weiden van Gooiland' en maakten aanspraak op de bevoegdheden van het oude bestuur. Nu stonden twee organisaties tegenover elkaar, de 'nieuwe partij' versus de 'oude partij' en in elke gemeente uitte zich dat in gevechten, scheldpartijen en andere onrust.

De 'nieuwe partij' werd door veel erfgooiers als onruststoker gezien en daarnaast was er een economisch motief om zich niet bij het verzet aan te sluiten. Immers, velen van hen waren voor hun veehouderij volkomen afhankelijk van de meenten en hadden geen andere weidegronden tot hun beschikking. Voor hen was het dan ook een groot risico om hun vee op 'illegale' wijze op de meenten te brengen. Inbeslagname van het vee (het zogenaamde 'schutten') zou hun broodwinning onmogelijk maken. Het Hoofdbestuur zag dit probleem in en liet via een advertentie weten: *Wij geven aan hen wier levensomstandigheden dit mede brengen, dat zij in 't minst niets voor hun standpunt kunnen opofferen, den raad, om onder protest te laten branden bij de zogenaamde partij van Stad en Lande.*

Het dodelijke schot leidde tot kamervragen. De 'Erfgooiersquaestie' kreeg daardoor landelijke bekendheid en de minister van Binnenlandse Zaken Kuyper besloot zich te richten tot de burgemeesters van de Gooise gemeenten. Hij wees hen erop dat de kwestie in wezen een burgerlijk geschil was tussen twee partijen waarin de burgemeesters zich in principe niet dienden te mengen. Zeker met de inzet van politie moest met de

grootst mogelijke terughoudendheid worden omgegaan. Hiermee probeerde hij te voorkomen dat de burgemeesters, als handhavers van de openbare orde, partijdig zouden optreden en de politie ter bescherming van de 'oude partij' zouden inzetten.

Aanvankelijk leek het allemaal goed te gaan. In mei 1904 waren er tijdens de schaadagen wel enige schermutselingen, maar de politie stelde zich neutraal op en uiteindelijk kon het vee in alle gemeenten op de wei worden gebracht. Leden van de oude partij droegen hun schaar geld af aan de schaarmeesters van het oude bestuur en leden van de nieuwe partij deden dit aan de nieuw benoemde schaarmeesters van het nieuwe bestuur.

Het bestuur van de nieuwe partij maakte echter duidelijk dat hierdoor geen *status quo* was bereikt. Men bleef streven naar opheffing van de Vergadering en zich op allerlei manieren verzetten tegen het handelen van het oude bestuur. Ook de leden van de nieuwe partij lieten zich niet onbetuigd. Regelmatig deden zich opstootjes voor tussen de aanhangers van de twee partijen en werden eigendommen van Stad en Lande vernield. In Hilversum bijvoorbeeld werd ene Van Nes in 1905 en 1906 een aantal keren gearresteerd omdat hij de hekken van de Hilversumse meent had vernield, om zo toegang tot de wei te krijgen en gras te kunnen maaien. Iets waartoe hij meende als erfgooiër volkomen gerechtigd te zijn; de met kettingen afgesloten hekken waren in zijn ogen een onterecht beletsel.

Ook aan het reglement waarmee het oude bestuur het gebruik van de heide regelde stoorden de leden van de nieuwe partij zich na 1903 niet langer.

(Archief Stad en Lande, Stads- en Streekarchief Naarden)

Ondanks de aansporing tot onpartijdigheid door de minister ontstond langzamerhand toch het beeld dat de burgemeesters de oude partij in bescherming namen tegen de nieuwe partij.

De Hilversumse burgemeester J.C. Gülcher vormde hierop geen uitzondering. Ook hij had in 1905 de commissaris van politie opdracht gegeven om zich terughoudend op te stellen bij schermutselingen op de schaar dagen. De politie mocht alleen geweld gebruiken om een einde te maken aan vechtpartijen. Van vernielingen moest slechts proces-verbaal worden opgemaakt. Als men illegaal vee op de meent probeerde te brengen, moesten de meentmeesters optreden en de politie diende zich afzijdig houden. Toch liet hij, op verzoek van het oude bestuur, een detachement van acht rijksveldwachters aanrukken.

In 1907 golden nog steeds dezelfde instructies. Aanvankelijk leek alles ook dat jaar rustig te verlopen. De erfgooiers schaarden hun vee bij de meentmeesters van Stad en Lande en de leden van de nieuwe partij lieten zich niet zien. Dat laatste had voor de commissaris reden voor zorg moeten zijn. Maar aan het eind van de middag van die eerste mei stuurde hij een geruststellend bericht aan de burgemeester. De schaar dag was 'zonder stoornis' verlopen. Wel vroeg hij meteen uit voorzorg voor de tweede schaar dag op 11 mei weer de beschikking over vier rijksveldwachters en acht politieagenten bij de hekken van de Hilversumse Meent. Dat werd goedgevonden. De kosten mochten echter niet ten laste komen van de gemeente.⁴

Diezelfde avond bleek de rust schijn. In het rapport van de agenten die met de bewaking van de meenthekken belast waren, lezen we: Omstreeks half negen aan de avond van dien dag kwam Floris Vos van Oud-Bussum, wonende te Naarden, voorzitter van het z.g. Nieuwe Bestuur vergezeld van den opzichter van dat bestuur, Johannes Gerardus Jacobus van Nes en van nog 25 manschappen, drijvende een dertigtal runderen en paarden vóór het hek dat de toegang tot de Bovenmeent aan den Steenen brug over de Karnemelksloot afsluit. Wij bevonden ons met den opzichter van Stad en Lande, Herman Klaassen, aan dat hek. Floris Vos vroeg aan den opzichter Klaassen of er nog koeien konden gebrand worden.⁵ De opzichter antwoordde "Neen". Hierop gaf Floris Vos aan Van Nes den last "Maakt open het hek". Verschillende van de bij Vos aanwezige personen begonnen toen op het hek te hakken en sloegen de afsluiting stuk.'

Floris Vos deed ook mee aan de verkiezingen voor Provinciale Staten in juni 1907. (G&E 12-6-1907)

Volgens de agenten werden de koeien toen door het open hek op de meent gedreven en dat was dat.

Vreemd genoeg belandde op 7 mei een aanvullend rapport van diezelfde agenten op het bureau van de burgemeester. Daaruit lezen we dat het er wat heter aan toe was gegaan dan in het eerste rapport beschreven. Wat de reden was voor dat herzien rapport, is niet duidelijk. Had men achteraf de behoefte om Floris Vos c.s. zwarter af te schilderen? Of hadden de agenten in eerste instantie juist willen laten zien dat zij zich aan hun instructie hadden gehouden? Of waren er klachten geweest over hun gedrag? In ieder geval beschreven zij het gebeurde, vanaf het moment dat Floris Vos bevel gaf het hek te openen, in tweede instantie als volgt: Wij gelastten hen toen daarvan af te zien en zeiden dat wij met geweld zouden optreden wanneer zij hun voornemen ten uitvoering zouden brengen. Toen daarop toch aan het hek gebroken werd hebben wij onze sabel getrokken en daarmede bedreigd. Hierop riep Floris Vos: "Jongens, ik ben vanmorgen bij den procureur-generaal geweest en die heeft mij gezegd: ik bemoei mij er niet meer mee, dus, als de procureur-generaal er niets aan kan doen, dan kan de politie er helemaal niets aan doen. Jongens, hakt de boel maar stuk." Op dit bevel kwam een menigte van die personen gewapend met bijlen, ijzers, koevoeten en knuppels op de afsluiting af en begonnen met die werktuigen links en rechts op de afsluiting te slaan en te hakken. [...] Wij riepen hen toe zich te zullen verwijderen en zwaaiden met den sabel, denkende daarmede vrees aan te jagen, maar aan onze last werd geen gevolg gegeven. De menigte drong vervolgens nog dichter op, gepaard met wild geschreeuw en dreigende houding, uitroepende dat geweld tegen geweld zou worden gebruikt. Hierbij zwaaiden

Floris Vos, eigenaar van de hofstede en melkboerderij Oud-Bussem, aanvoerder van de zogenaamde 'Nieuwe Partij', getekend door Piet Vos, circa 1905. (uit: *Ons Eigen Tijdschrift*, C.J. van Houten en Zn., Weesp, sept. 1923)

zij met de werktuigen boven onze hoofden. De agenten putten zich in hun verslag uit in verzekeringen dat er niet werd geslagen, niet werd gevochten en dat niemand een ander had aangeraakt. Dat laatste is nauwelijks voorstelbaar maar in ieder geval verliep de zaak verder zoals bekend: het hek werd opengebroken en de koeien werden op de meent gebracht.

Als reactie op het gebeurde gaf de commissaris een nieuwe instructie aan zijn manschappen. Voortaan zou vernieling 'met den sterken arm' moeten worden verhinderd. En elke onrechtmatige toegang tot de meent moest desnoods met geweld worden belet. Rechthebbers waren volgens de commissaris alleen het oude Stad en Lande bestuur en de door hen benoemde meentmeesters. Het detachement rijksveldwachters werd uitgebreid tot zeven en het aantal agenten tot twaalf man.

Op 11 mei ging alles goed. De openbare orde werd niet verstoord en de dreigende houding van de politiebewaking leek inderdaad voldoende om opstandige erfgooiers af te schrikken. Ook na 11 mei werd nog dagenlang een volledige patrouille gelopen, totdat zelfs de meentmeesters vroegen om de bewaking wat te re-

duceren. Op 24 mei, dus geheel buiten de schaar dagen om, brachten leden van de nieuwe partij echter gewoon weer vee op de meent, verbraken daarvoor de meenthekken en trokken zich niets aan van politie of proces-verbaal. Tot eind juni bleven dergelijke voorvallen zich voordoen. Gevechten bleven verder uit maar zoveel was duidelijk: de leden van de nieuwe partij waren er en lieten zich niet meer wegjagen.

Inmiddels had de minister een commissie in het leven geroepen die een oplossing moest zoeken voor de 'Erfgooiersquaestie'. Die oplossing, zo bleek al snel, zou er komen in de vorm van wetgeving. Met dat vooruitzicht bedaarden de gemoederen enigszins. In 1908 werd weinig geld uitgegeven aan bewaking. De koeien van beide partijen werden afzonderlijk op de meent gebracht maar graasden daar rustig naast elkaar. De verdeelde erfgooiers bleven elkaar onderling op straat en in cafés uitmaken voor alles wat mooi en lelijk was, maar de felheid was eraf.

In 1912 werd de Erfgooierswet aangenomen. Daarmee kwam het oude bestuur ten einde en ontstond de nieuwe Vereniging van Stad en Lande van Erfgooiers waarin erfgooiers hun stemrecht ten volle konden laten gelden.⁶

Bronnen

Streekarchief Gooi en Vechtstreek te Hilversum. Archief gemeentebestuur Hilversum 1851-1939.
Stads- en Streekarchief te Naarden. Archieven Stad en Lande van Gooiland (1422) 1650-1977 (1994).

Noten

- 1 Voorbeijtel, M.C.M., *De strijd in het Gooi. Een korte uiteenzetting van den tegenwoordigen stand van het Erfgooiersvraagstuk* (Amsterdam 1907).
- 2 Uit de jaarrekeningen, die in het dagelijks bestuur wel werden besproken, blijkt dat de financiële situatie van Stad en Lande in 1907 treurig was. De kas was leeg.
- 3 De tweede schaar dag wisselde nog wel eens per meent – nu eens 11 dan weer 12 mei.
- 4 Inderdaad gaf Stad en Lande in dat jaar maar liefst f1757,50 uit aan de bewaking van alle meenten.
- 5 Het 'branden' behelsde het brandmerken van de koe aan de hoef of het oor, ten teken dat er schaar geld betaald was en de koe legaal op de meent was gebracht.
- 6 Voor wie meer wil lezen over de geschiedenis van de erfgooiers: Anton Kos, Karin Abrahamse. *Erfgooiers, ten eeuwigden dage* (Zwolle 2007). Uitgave verschenen ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Goois Natuurreservaat op 11 november 2007.